

АРХЕОФІТИ МІСТА ОДЕСИ

Тетяна В. ВАСИЛЬСВА, Світлана Г. КОВАЛЕНКО, Володимир В. НЕМЕРЦАЛЮВ

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
tvass@ukr.net, nemertsalov@gmail.com

Abstract. It was analyzed the archaeophyte' fraction of Odesa' flora, which has 126 species from 93 genera and 33 families. The most part of species are from Mediterranean. For life forms prevailed herbal plants – monocarpic, for naturalization' degree – epocophytes. There are the most archaeophytes in the families *Asteraceae* (13 g. 16 sp.), *Poaceae* (10 g. 15 sp.), *Brassicaceae* (12 g. 14 sp.), *Lamiaceae* (7 g. 9 sp.), *Boraginaceae* (6 g. 6 sp.), *Fabaceae* (3 g. 6 sp.), *Chenopodiaceae* (2 g. 6 sp.), *Malvaceae* (3 g. 5 sp.), and between the genus – in *Chenopodium* (5 sp.) and *Vicia* (4 sp.).

Ключові слова: таксономічна та типологічна структура урбанофлори, гербарні джерела

Аналіз флори окремих регіонів України дуже важливий, тому що дає можливість дослідити її сучасний стан, зрозуміти шляхи формування та окреслити подальші напрямки розвитку за дії антропогенних та абіотичних факторів навколишнього середовища. Для припортових міст це має особливе значення, оскільки вони найчастіше є «воротами» потрапляння чужорідних видів, місцем їх натуралізації та подальшого розповсюдження території країни. Аналізу окремих складових урбанофлор України присвячено низку робіт [7, 18], в яких, однак, відсутня інформація щодо археофітів урбанофлори Одеси.

Метою досліджень було вивчення археофітів урбанофлори Одеси.

Одеса розвивалася як європейське місто з морським портом міжнародного значення. Через нього перевантажували продовольчі товари та сировину, що привозили з усіх прилеглих територій, на яких відбувалося сільськогосподарське виробництво. Місто здавна мало інтенсивні торговельні зв'язки з багатьма країнами світу, завдяки яким передусім на його територію потрапляли види рослин з середземноморсько-центрально-азійськими ареалами. Крім того, важливим джерелом поповнення флори міста було аматорське озеленення, в якому досить часто використовували рослини з європейських країн, зокрема, з Франції та Італії, що також сприяло потраплянню спонтанних видів археофітів.

Проаналізовано представленість археофітів у флорі міста Одеси за власними зборами, а також за даними та гербарними матеріалами вчених, які працювали наприкінці ХІХ-початку ХХ ст.: Е. Ліндеманна та П.С. Шестерікова, де місцем збору вказана Одеса [10, 12, 13, 15]. Були використані також дані дослідників другої половини ХХ ст. [3, 4], однак, основна увага приділялась історичним гербарним зборам з території дослідження. Уточнення видової назви рослин проводили за [16]. Встановлення життєвих форм рослин проводили за К. Раункієром [19] та І. Г. Серебряковою [8, 9]. Встановлення хронотипу – часу потрапляння адвентивного виду на певну територію виконано відповідно до положень,

висловлених В.В. Протопоповою [5, 6]. Походження проаналізованих рослин визначали згідно класифікації А.Л. Тахтаджяна [11].

Встановлено, що для міста Одеси кількість археофітів складає 126 видів. У жодному з історичних джерел для території міста не згадуються знайдені зараз *Amygdalus communis* L., *Anagalis foemina* Mill., *Camelina sylvestris* Wallr., *Euphorbia falcata* L., *E. peplis* L., *Geranium columbinum* L., *Ranunculus arvensis* L., *Senecio vulgaris* L. У той же час такий вид, як *Crepis capillaris* (L.) Wallr., який за даними Е. Ліндеманна та П.С. Шестерікова був розповсюджений всюди, зараз не знайдено. У роботі Е. Ліндеманна відсутні 14 видів археофітів сучасного списку. В той же час у П.С. Шестерікова [13] відсутні *Buglossoides arvensis* (L.) J.M. Johnst., *Conrigia orientalis* (L.) Dumort., *Lamium album* L., *Neslia paniculata* (L.) Desv.

Деякі види – археофіти були знайдені у кінці ХХ ст. як наприклад, *Avena fatua* L. (у порту) [2, 5], *Anagalis foemina* Mill. (у різних районах міста), *Chenopodium murale* L. (біля Хаджибейського лиману), *Geranium columbinum* L. (у Чорноморці), *Viola arvensis* Murray (у порту та на залізниці) [2], *Amygdalus communis* L., *Persica vulgaris* Mill. (присадибні ділянки, прибудинкові території) [3]. Вже у ХХІ ст. було знайдено у порту *Ranunculus arvensis* L. [1].

Зауважимо, що кількість археофітів у флорах європейських міст значно різниться. Цей показник залежить від розташування міста, особливостей клімату, історії, торговельних зав'язків, озеленення, антропогенної діяльності тощо. Так наприклад, за даними Я. Корнася [15] у флорі приморських міст Польщі Лодзя та Гданська зафіксовано відповідно 107 та 103 види, які є археофітами. У флорі України представлено 157 видів – археофітів [17], а для урбанофлор степової зони України їхня кількість відрізняється, зокрема Донецьк (61 вид), Кривий Ріг (73), Херсон та Маріуполь (84) [18]. У таблиці 1 представлено особливості систематичної структури археофітів флори м. Одеси.

Таблиця 1. – Кількісні показники систематичної структури урбанофлори Одеси

№ п/п	Родина	Кількість			
		у флорі Одеси*		археофітів у флорі Одеси*	
		Родів	видів	родів	видів
1.	<i>Alliaceae</i>	1	16	1	2
2.	<i>Apiaceae</i>	35	58	4	4
3.	<i>Asteraceae</i>	80	200	13	16
4.	<i>Boraginaceae</i>	22	43	6	6
5.	<i>Brassicaceae</i>	44	87	12	15
6.	<i>Caprifoliaceae</i>	6	21	1	1
7.	<i>Caryophyllaceae</i>	25	64	4	4
8.	<i>Chenopodiaceae</i>	15	50	2	7
9.	<i>Euphorbiaceae</i>	5	23	1	2
10.	<i>Fabaceae</i>	40	105	3	6

11.	<i>Fumariaceae</i>	3	7	1	3
12.	<i>Geraniaceae</i>	3	12	1	1
13.	<i>Juglandaceae</i>	2	6	1	1
14.	<i>Lamiaceae</i>	34	67	7	9
15.	<i>Liliaceae</i>	9	22	1	1
16.	<i>Malvaceae</i>	8	17	3	5
17.	<i>Papaveraceae</i>	5	13	1	3
18.	<i>Poaceae</i>	51	103	10	15
19.	<i>Polygonaceae</i>	5	29	1	1
20.	<i>Portulacaceae</i>	1	2	1	1
21.	<i>Primulaceae</i>	6	10	1	2
22.	<i>Ranunculaceae</i>	17	39	4	4
23.	<i>Rosaceae</i>	35	138	4	4
24.	<i>Rubiaceae</i>	3	17	1	2
25.	<i>Salicaceae</i>	2	17	1	1
26.	<i>Scrophulariaceae</i>	11	45	1	3
27.	<i>Solanaceae</i>	11	23	2	2
28.	<i>Thymeliaceae</i>	1	1	1	1
29.	<i>Urticaceae</i>	2	4	1	1
30.	<i>Valerianaceae</i>	2	5	1	2
31.	<i>Verbenaceae</i>	3	4	1	1
32.	<i>Violaceae</i>	1	10	1	1
33.	<i>Vitaceae</i>	3	7	1	1

Примітка: * за Конспектом флори Одеси [1]

Урбанофлора Одеси налічує 1695 видів судинних рослин із 714 родів та 140 родин, з них до археофітів належать 126 видів з 93 родів та 33 родин.

До спектру провідних родин археофітів увійшли наступні: *Asteraceae* (13 родів та 16 видів), *Poaceae* (10;15), *Brassicaceae* (12; 15), *Lamiaceae* (7; 9), *Boraginaceae* (6; 6), *Fabaceae* (3; 6), *Chenopodiaceae* (2; 7), *Malvaceae* (3; 5). Кількісно частка археофітів становить у різних родинах від 4 до 25 % усіх видів. У дослідженій урбанофлорі родина *Thymeliaceae* повністю представлена археофітами, а *Portulacaceae* – на половину.

До спектру провідних родів археофітів увійшли наступні: *Chenopodium* (5 видів), *Vicia* (4), *Fumaria*, *Lamium*, *Malva*, *Setaria*, *Sonchus*, *Verbena* (по 3). Дванадцять родів (*Allium*, *Anagalis*, *Anisantha*, *Digitaria* та ін.) представлені двома видами, решта 69 – одним.

Переважає більшість видів (89) археофітів дослідженої урбанофлори Одеси походить із Середземномор'я (зокрема Середземноморсько-Ірано-Туранської та Ірано-Туранської областей), з Азії – 15, з Європи – 7 та ін.

За життєвими формами видів археофітів урбанофлори Одеси більшість становлять трав'яні рослини, незначно представлені дерева (4), дерево або кущ (2), ліани (1). За кількістю цвітів та плодонісень у даній переважають монокарпіки (106). Загалом особливості біоморфологічного спектру дослідженої урбанофлори відповідають таким іншим міським флорам України, в яких також переважають малорічники [18].

За ступенем натуралізації серед археофітів 4 агріофіти, переважають епекофіти (104: 85 епекофіти та 19 агріо-епекофіти), 10 ергазіофітів та 8

ефемерофітів [1]. За даними В.В. Протопопової та М.В. Шевери [17] для степової зони України не вказані такі види археофітів, які зараз представлені у флорі міста Одеси: *Agrostemma githago* L., *Consolida regalis* S.F. Frey, *Euphorbia peplus* L., *Lamium amplexicaule* L., *Papaver strigosum* (Boenn.) Schur., *Scandix pecten-veneris* L. (який був знайдений нами лише на території Одеського торговельного порту), *Stachys annua* (L.) L., *Valerianella locusta* (L.) Laterr. Однак, *Agrostemma githago* вказується для урбанофлор таких міст степової зони як Херсона і Маріуполя, *Consolida regalis* – Донецька, Маріуполя, *Euphorbia peplus*, *Lamium amplexicaule*, *Stachys annua* – Херсона [18]. У порівнянні з флорами інших міст степової зони України в урбанофлорі Одеси кількість археофітів більша.

Таким чином, структурні особливості (переважання родини *Asteraceae* та *Poaceae* у систематичному спектрі; видів середземноморського походження, що в основному належать до родин *Brassicaceae*, *Lamiaceae*; тощо) дослідженої групи видів адвентивних рослин урбанофлори Одеси загалом відповідають таким для інших міських флор степової зони України [7, 18].

Список використаних джерел:

1. Васильєва Т.В., Немерцалов В.В., Коваленко С.Г. Конспект флори Одеси. Одеса: Освіта України, 2019. 396с.
2. Васильєва-Немерцалова Т.В. Синантропная флора припортовых городов Северо-Западного Причерноморья и пути ее развития: дис... канд. биол. наук. спец.: 03.00.05. Киев, 1996. 270с.
3. Немерцалов В.В. Дендрофлора міста Одеси (формування, сучасний стан, перспективи оптимізації). дис...канд. біол. наук. спец.: 03.00.05. Київ, 2008. 317с.
4. Петрик С.П. Синантропна флора морських портів Північно-Західного Причорномор'я. автореф. дис. ... канд. біол. наук. спец.: 03.00.05. Київ., 1993. 18с.
5. Протопопова В. В. Синантропная флора Украины и пути её развития. Киев.: Наукова думка, 1991. 192с.
6. Протопопова В.В., Мосякін С.Л., Шевера М.В. Фітоінвазії в Україні як загроза біорізноманіттю: сучасний стан і завдання на майбутнє. Київ: Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, 2002. 32с.
7. Протопопова В.В., Шевера М.В., Аніщенко І.М., Терентьєва Н.Г. Порівняльна характеристика археофітів урбанофлор різних ботаніко-географічних зон України. Український ботанічний журнал, 2013. Т. 70, № 2. С.158-163.
8. Серебряков И.Г. Жизненные формы высших растений и их изучение / Полевая геоботаника. М.-Л.: Наука, 1964. Т.3. С.146-205.
9. Серебряков И.Г. Экологическая морфология растений. Москва: Наука, 1962. 378с.
10. Скарби гербарію ОНУ. Гербарна колекція П.С. Шестерікова; укладачі Коваленко С.Г., Немерцалов В.В., Бондаренко О.Ю., Васильєва Т.В. Одеса: Освіта України, 2014. 196 с.
11. Тахтаджян А.Л. Флористические области земного шара. Ленинград: Наука, 1987. 240с.
12. Шестериков П.С. Материалы для флоры западной части Одесского уезда Херсонской губернии. Одесса, 1894. 96с.
13. Шестериков П.С. Определитель растений окрестностей Одессы. Одесса, 1912. 539 с.
14. Komaš J. Analiza flor synantropijnych. *Wiad. Bot.* 1977. 21. 85-91.
15. Lindemann E. Prodrromus Florae Chersonensis. Odessa, 1872. 229p.
16. Mosyakin S.L., Fedoronchuk M.M. Vascular plants of Ukraine. A nomenclatural checklist. Kiev, 1999. 345p.
17. Protopopova V., Shevera M. Archaeophytes in Ukraine: the present patterns of distribution and degree of naturalization. *Thaiszia J. Bot. Kosice.* 2005. Vol. 15. Suppl. 1. P.53-69.
18. Protopopova V., Shevera M. Participation of archaeophytes in urban floras in different botanical and geographical zones of Ukraine: a preliminary assessment. *Thaiszia J. Bot. Kosice.* 2008. Vol. 18, Suppl. 1. P.89-104.
19. Raunkiaer Ch. Plant life forms / transl. from Danish by H. Gilbert-Carter. Oxford: Clarendon Press, 1937. 104p.